

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Méliusz Péter arcképe.

Valahányszor régi irodalmunk egy-egy nevesebb terméke kerül a kezembe, s tartalmi vonásairól formai készségeire fordúl a figyelmem, mindég meghat az a túlszerény, mondhatnám szegényes külső, mellyel a XVI., részben XVII-ik századbéli szerző jobb sorsra méltó művét világgá bocsátotta. Mintha azoknak a zordon századoknak sokféle nyomorúsága, mely a költészetünkben lépten-nyomon ott sír, gúnyol vagy fenyegetődzik, meg az a korlátolt, naiv ízlés, mely a biblikumok és széphistóriák morálján-meséjén kapkodott leginkább, mintha mindez: a nyomtatványaink köntösére is ráverte volna a maga bélyegét. Egy kétségtelen, hogy az a lángbuzgalom, mely derék lantosaink és prédikátoraink tollát hevítette, nem igen van arányban műveik sem szellemi, sem formai értékével. Csak gondoljunk azokra a protestánskori sajtótermékekre, főként az itthon nyomottakra: papir, nyomás, díszítés dolgában bizony sokkal selejtesebbek, semhogy egykorú német, olasz vagy holland társaikkal összemérhetnők őket.

De talán e kisebb-nagyobb mérvű tipografiai fogyatkozásoknál is sajnálatosabb az a jelenség, ha az említett két század *irodalmi arcképcsarnokára* vetjük tekintetünket. Szellemi életünk, tudjuk, Mohács ellenére is szépen föllendült. A vallási és politikai vívódások íróink számát, humanista műveltségük és nagy külföldjárásuk meg az egyéni érték tudatát emelik magosra bennük, és mégis oly felette kevés (részben az is kétes vagy primitív) kísérlet csupán, ami e zord idők jeleseinek arcvonásairól épp a protestáns korból ránk maradt. Külföldön a művészi és tudományos érdek szinte karöltve jelentkezik. Vezetőik és útjaik csaknem állandó kapcsolatban vannak egymással. Nálunk ilyes rokonságot találni vagy akár keresni is: soká jámbor óhajtság. Ott a legjobb metszők és képirők serge törekszik rajta, hogy koruk vagy nemzetük valamelyik díszét művészi geniejük fényével is megörökítse, úgy hogy elég egy pillantás bármelyik német, francia vagy olasz illusztrált műbe: s elöttünk a reformáció, humanizmus vagy állami életük szinte minden számottevő bajnoka. S mindez, a XVI. század derekán, végén már teljes forrongásban odakint, amikor nálunk, — inkább hadászati okokból — egy kis kartografikus mozgalomban vagy könyvillusztrálásban merül ki minden efféle törekvés. Nemzeti vonatko-

zású, vagy magyar fejekről — nem mondok: életről — készített rajzaink egy-két fejedelem, főpap, államférfi és hadvezér vonásairól, ha maradtak ránk, azok is jórészt idegen kéztől, s számra is aligha haladják meg a fél-századot.

Ha így áll a dolog a tetőkön, mit szóljunk a völgyek, a napi élet zürzavarában küzdő szegény prédikátorokról és lantosokról, akik pedig akkor maga az irodalom, akik kétségbeesve is igyekeznek megmenteni bennünket a kétségbeeséstől. Hol vannak a Tinódiak és Sztárayak, a Méliuszok és Dávid Ferencek stb. arcvonásai? Pedig ezek is egyéniségek a javából. S bár műveikben a korabeli magyarság egy-egy világát hagyták ránk örökölni, az ő külső megjelenésükről nem kímélt meg az idő mostohasága semmit. Ha csak a véletlen, mely régibb irodalmunk annyi homályos pontját földérintette már, ezen a téren is nem jön segítségünkre. Valóban, részemről igen kívánatosnak látnám, ha irodalomtörténetírásunk ifjabb munkásai a tisztán irodalmi kérdések mellett ez irányban is fokozott érdeklődéssel tekintenének körül s művészi multunk pusztuló emlékeiből ami még menthető: menteni törekednének.

Efféle gondolatok foglalkoztatták e sorok íróját is, amikor a keze ügyébe eső adatok lehető teljességével igyekszik tisztázni egy oly problémát, amely mint futó gondolat már előbb is fölmerült irodalomtörténetírásunk lapjain. Valószínűvé tenni, bemutatni a XVI. századbeli magyar szellem egyik legérdekesebb alakjának: *Méliusz Péternek az arképét*.

Talán mindnyájunknak, akik a protestánsorkorbeli nyomtatványokat gyakrabban s némi művészi érdeklődéssel forgatjuk, föltűnhetett a Méliusz 1563-iki, Debreczenben kiadott *Magyar Praedikációjának*¹ címlapja, melyen a cím alatt, középen, csaknem 8 % magas és széles négyzetben egy árkádos «templomfal» vagy «kapuzat» látható. Ebben viszont, egy angyaloktól tartott ovális cartouche; a cartoucheban egy (heraldice) balfelé indult, de visszanező glóriás bárány áll, melynek jobb első lábában hármassal foszlányú, kereszties zászló lobog. Köröskörül, az ovális keret szegélyére írva ez a bibliai mondat: «Mint a bárány megnémula Niru előtt. Ésa: LIII.» De ami bennünket e pillanatban legjobban érdekel, az közvetlen a cartouche fölött, a hét ívű árkád közepén ülő kis papi alak, amely lapos sapkában, széles köpenyben az előtte fekvő nagy könyvre hajol és elmerülve olvasni látszik.² Mint említém, néhány Méliusz érdeklő író, például: Czako Gyula 1904. Kanyaró Ferenc 1906. és Csürös Ferenc 1911, pár szóval már régebben érinték a dolgot. Néhai Komlóssy Arthur pedig, Debreczen kultúr-életének e nemes chauvinje, külön is igyekezett rá föl-

¹ MAGIAR PRAEDIKATIO, K'IT POSTILLANAC NEVEZNEC, A PROPHEATAC ES APOSTOLOC IRASSABOL, A REGI Doctoroknak, Origenes, Chrisostomus, Theophilactus, S. Ambrus, S. Hieronymus, S. Ágoston, es a mastani bölcz Doctoroc magyarazassoc szerint. — (Címkép. Bibliai idézet.) Döbröczömbe, MDLXIII.

² A kép jó mássa látható a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténet I. kötetében is. III. kiadás 232 l.

hívni az illetékes körök figyelmét 1908. ¹ Bár erős alanyi hangú cikke inkább eszméltető jellegű, mégis, mivel legbővebben foglalkozik eddig a kérdéssel, gondolatait egy-két pontban illik összefoglalnunk. Szerinte 1. az «az architektonikus háttér a mai nagy templom helyén állott Szt. András (helyesebben Szt. Háromság) templom benső, keleti oldala.» 2. «Az angyaloktól emelt köriratos medallionban levő zászlós bárány visszafordított fejével, a fölkelő nap és lilium, Debreczen város régi címerc.» 3. «A karzat közepén, a szószéken ülő s nagy könyvből olvasó papi alak: a Magyar Praedikációk szerzője, Debreczennek, a debreczeni kalvinistáknak alig 30 éves életkorú püspöke: Méliusz Péter.» Végül sajnálkozását fejezi ki, hogy bár föltevésének igazolására szakférfiakkal is sokat levelezett «hogya más munkákon, de különösen az 1563-ik évet megelőzőleg látták vagy emlékeznek ilyen képre, közölgék vele. De ilyen irányban választ vagy tudósítást senkitől sem kapott.» ² Ezek Komlóssy cikkének inkább jóhiszemű, hypothetikus eredményei, mert föltevését voltaképp egyetlen komoly érvel sem támogatja. Lelkesedésében csak így sejti, így gondolja. Buzgalma mégis, amellyel a kérdést újra, nyomósabb alakban fölvetette: tiszteletet érdemel. De nézzük, mit ér ez az «úgy gondolom» a higgadtabb kritika világa mellett.

Komlóssy szerint hát az az architektonikus háttér az 1802-ben elpusztult régi, Szt. András templom benseje. Azt hiszem, hogy itt egyszerre kétszeres tévedéssel állunk szemközt, mert ez az építmény, már akár «templomi karzat», amint Komlóssy mondja, akár «díszkapu», amint Kanyaró és Csűrös nevezi, árkádjával és iveivel, pilasztereivel és dekorációival együtt tiszta renaissance-képzés, míg az az András-templom, leírásai és fönmaradt képe után ítélve: *minden izében gotikus épület* volt. De ha még föltesszük is azt — a művészettörténetben — nem ritka jelenséget, hogy a nevezett templom mint egy átmeneti idő szülötte, egyszerre kétféle stílt is egyesíthetett magában, t. i. a külső kiképzése (homloka, kapuzata, ablakai) a régi gót, de benseje már újabb, renaissance-stíli lehetett: az 1563-iki címlap-rajzolóra ez a körülmény is anachronizmus, mert ő előtte akkor sem ez, hanem egy még korábbi, valószínűleg még tisztább gotikus kép állott. A mi régi Szt. András templomunk ugyanis utolsó alakjában 1628-ból való, mert első, őszibb, talán anjoukori formája már 1564-ben, (a címlap kelte után egy évvel) leégett. De nincs is szükség rá, hogy ezt a téves föltevést tovább feszegezzük, mikor a kérdést röviden, egy szóval, végérvényesen eldönthetni. T. i., hogy ez a címkép nem eredeti kompozíció, hanem másolat, nem is valami helyi vonatkozású templom rajza, hanem egy külföldi, korszakos mű címlapjának

¹ A debreczeni régi jelesek emlékeit kereső Bizottság kiadványa. Debreczen 1908. Függelék.

² Tudunkkal Balogh Ferenc is kutattatott Claparède Sándor útján a genfi és bázeli régi nyomtatványok között, ha talán a címkép «eredetijét» vagy «mását» megtalálhatná. De, amit cikkünk eléggé megmagyaráz, sikertelenül.

kicsinyített és gyöngye utánképzése. Ez pedig, amely eddig valamennyi érdeklődő figyelmét elkerülte: a *Luther első, teljes kiadású bibliájának fametszetes címképe.* (Wittenberg 1534. infolio.)

A (hétszeresnél is) nagyobb eredeti: magos, paralellogram alakú keretben szintén egy renaissance-stílusú, s kifejezetten «kapuzat» képét mutatja, de jóval gazdagabb formációkban s igen finom ábrázolással. A lépcsőzetes s négyszögű kőlapokkal kirakott előtéren apró, szárnyas cherubimok serege rajzik, s amint mohón lapozott és hurcolt könyveikkel sejtetik, őket is az új biblia ujsága és csodái izgatják. A jobb és baloldali szegletben egy-egy csinos, alant akanthusz-levelekkel ékített, négyszögű renaissance-oszlop emelkedik, de csak a kapuzat közepéig. Az oszlop tetején egy-egy sisakos, páncélos angyal; mindkettő kezében zászló, miket Luther és a biblia fő támogatójának: Bölcs Frigyes, szász választónak ismert címere (keresztbe tett kard s fehér-fekete pólyákkal tarkított alapon nyugvó korona) díszít. A zászlók fölött aztán egy pompás párkányzatú árkád húzódik végig, melynek tetejét hét, oszlopokon nyugvó ív zárja be. A balról számított 3-ik és 4-ik ívek előtt, a folyosó párkányára hajolva egy öreg, kopasz, de nagy szakálú s lutheri köpenyeges férfi látható. Mellette jobbról-balról 2—2 könyvhordó angyal. Maga meg nagy elmerüléssel az előtte hosszan, szőnyegként lehulló, fehér lapra ír. Napszerű glóriája, s a lapra nyomott «Gottes wort bleibet ewig» szavak világosan mutatják, hogy ez az alak maga az Úr, aki nyilván vonatkozással Luther föllépésére és a könyv tartalmára, ime mintegy maga írja s adja az emberiségnek a bibliát.

Ezt a címképet, mint egy magyar reformátorhoz legközelebb fekvő s legjellegzetesebbet vette mintául már akár önkényt, akár Méliusz sugallatára a klisé-rajzoló, mely azonban az ő félnék tolla alatt jóval kisebb és primitív, de egyuttal magyarabb arcot öltött. A nagy, folio alakú mintát, mely ott csaknem az egész lapot beborítja, ő egyszerű, szabályos négyszögű formálta, mely a «Magyar Praedikációk» címlapjának a közepén is elfért. S bár az arkád íveinek számát, díszítését (a kisebb jelentőségű ornamantumokkal és pilaszterekkel) megtartja, de már a lépcsőzetes előtér, a cherubimok mozgalmak serege, zászlós társaikkal együtt eltűntek. Az igénytelen, kockás vonallal jelzett előtéren csupán kettő maradt belőlük, akik a lutheri biblia nagy, széles címlapja helyett egy egyszerű, ovális cartouchet tartanak, melyben a zászlós bárány képe látható. Fönt pedig az írásba merült Ur helyébe a magyar predikátor olvasó képe került. Szóval a német reformáció hatásának, mely amugy is annyi s oly nagy jelentőségű dolgokban ütötte rá bélyegét a miénkre, egy olyan kisebb fajta művészi sugaráról van itt szó, mint aminő irodalmunkban például egy-egy lutheri éneknek, egyházi és iskolaügyi elvnek stb. átültetése, vagy mondjuk Sylvesternél: az Erasmus után írt distichonok. Mindez a Luther és Méliusz könyvének tartalmi — művészi rokonságát egyszerre megvilágítja, egyben a kép eredetének a kérdését is tisztázza.

Azt mondja továbbad Komlóssy, hogy az «az angyalok által emelt körírasos medaillonban levő zászlós bárány Debreczen város régi címere». Ismét oly föltevés, bizonyítás nélkül, amelyet így egyszerűen odaállítani.

ha még végeredményben igaznak bizonyulna is, a kérdés kényesebb voltánál fogva sem igen lehet. Hiszen egy vallásos s még hozzá reformációkorabeli, félig-meddig polemikus könyvről lévén szó: épp oly joggal azt is lehetne mondani, hogy ellenkezőleg, ez csak a bibliában és az egész középkoron át annyit emlegetett (s a katakombák jó pásztorán kezdve annyit ábrázolt) — szimbolikus kép. Az emberiség bűneiért magát önként feláldozó Megváltó képe, melynek tartalmi vonatkozását a XVI. század hitbéli válságai és tudós fejtegetései is igazolni látszanak. Valóban az ú. n. «Agnus Dei» ábrázolása már a középkor profánabb jellegű tárgyain is előfordul. Így például a francia királyok arany- és ezüstpénzein, nálunk először II. Endre ezüst dénárjain, valószínűleg az ő szentföldi expedíciója emlékéül. S épp ily egyszerű (heraldice balra lépő) glóriás fejjel, zászlós keresztrel, akár a Méliusz prédikációin. De előfordul utána hasonló vagy rokon ábrázolásban a IV. Béla és Róbert Károly pénzein. Majd megjelenik a városok (Debreczen, Szeged, Korpona) és a családok (Szalókyak, Dávid Ferenc stb.) címereiben. Később, főként a könyvnyomtatás és a reformáció elterjedése óta a könyvek vízjegyeiben és címképein nálunk is, külföldön is, sokféle alakban, egyaránt. Például, hogy az annyi mintát adott német irodalomból említünk egy-kettőt futólag: ott van a Hans Sachs «Wittenbergische Nachtigall» c. híres verse 1523-iki nürnbergi kiadásának s a Luther nagy (Deutsche) Cathekizmusának címlapján s egy 1582 körüli bécsi nyomtatványon, a Valentinus Farinola kiadványán. Nálunk a Méliusz, Félogyházy, Derecskei Ambrus könyvein s Göncey György «De disciplina ecclesiastica» stb. 1577-ben, Wittenbergában megjelent latin nyelvű munkáján. Jellemző azonban, hogy a németek, tőlünk eltérőleg, a bárányt jobbról balra menőleg s rendszeren átszúrt szüggel rajzolják, melynek a vére egy előtte levő serlegbe folyik. Zászlójuk is, bár szintén keresztel, nem három, hanem egy foszlányú.

A kérdés most már, — ami az árkádok alatt ülő pap kilétét is valószínűbbé fogja tenni — az: hogy a Magyar Prédikációk címkepe is egy ilyen általános, könyvnyomtató jelvényt, vagy kifejezetten Debreczen címerét mutatja-e? Kétségtelen adataink vannak rá, hogy ez utóbbit. Debreczen ugyanis, mely a maga címerét a hagyományszerint — II. Endre királytól (1218 körül) kapta, még a Rudolf-féle 1600-iki megerősítés után is, ugyanezzel a régi, jellegzetes típussal él, melynek ikertestvére a mi könyvünkön látható. A glóriás bárány — ami heraldice szokatlan jelenség — itt is *bal felé indul* s jobb első lábával tartja a zászlót, melynek hármas foszlányú lologóján szintén fehér, kivarrott kereszt látható. S csak 1693-ban, az I. Lipót-féle donatio után öltözik gazdagabb mezbe: foszlányos címerpaizsot s koronás zárt sisakot kap. A már *jobb felé* lépő bárány lába alá egy-egy nyitott könyv, az ó- és új-testamentum kerül, háta mögé lombos pálmafa, a sisak tetejére meg egy, a lángok közül nap felé törő, koszorús főnixmadár. Amannak az első, egyszerű típusú címernek a régi okiratok bizonyosságaitól eltekintve — két igen érdekes, kőbe faragott példánya még ma is van nálunk. Az *egyik*: félméternél nagyobb átmérőjű körkeretben, gránitból kifaragva, egy ágú, de sajátos hullámú zászlót mutat, szintén bal felé lépő bárány-alakkal. Ma a főiskolai könyvtár régiség-

gyűjteménye őrzi, hová a hagyomány szerint az 1802-ben leégett, Szt. András (Szt. Háromság) templom tornyáról került, amelyet a munka primitív *gotikus* technikája is igazolni látszik. *A másik*: mely vörösre festett mezőben, zöld zászlóval ábrázolja a bárányt s a Predikációk címképen levőnek szakasztott mása, okiratokkal is bizonyíthatólag a régi tanácsház ködíszei közül való s ma is a városház benső, udvari homlokfalába van illesztve. Még pedig nem is újabban, hanem a forradalom előtti építkezés idejéből. De ami a becsét és hitelességét még inkább emeli, az a körülmény, hogy egykorú, faragott dátummal — 1560 — van ellátva, ekként csak három évvel ifjabb keletű, mint a Magyar Prédikációk szintén évszámmal (1563) ellátott címképe, ez pedig a kettő azonosságát, s *tisztán városi címer jellegét* minden kétségen felül emeli. Legfelebb azt a kérdést kell még plauzibilisebbé tennünk, hogy mi jogon foglal helyet egy városi címer ily rendkívül feltűnő helyen, egy nyomdai, s még hozzá vallásos nyomdai terméken?

Aki ismeri Debrecennek egyrészt a reformációban vitt szerepét, másrészt a városi nyomda föllállítására és föntartására körüli immár 300-dos érdemeit: a kérdésre egyszerre, együtt kapja a feleletet. Mert talán egyetlen községe sincs az országnak, amelynek nyomdája, (ma már a legrégebb magyar nyomda) a város kulturális multjával bensőbb összefüggésben állana, mint épen a debreceni. Amint a Luther s Calvin tanok hívői e tájon megerősödnek, s a derék Huszár Gál vándorsajtója megindul, attól fogva ez a kettő: az új hit, s az új hit terjesztésének legjobb fegyvere a *sajtó* (és az iskola) a magisztrátus gondoskodásának egyik fő tárgyát képezi.

Ez magyarázza már, hogy Huszár Gál sajtójának első terméke: a Méliusz «Szent Pál levelei» (1561-ben), már a «Döbröczöni tanácsnak» van ajánlva, s annak költségén és támogatásával jelenik meg. S hogy ez a hajlam és nemes áldozatkészség a tanács tagjaiban az új hit meggyökerezésével szinte kötelességszerűen emelkedik, legszebben mutatja Méliusz közvetlen utódjának, Félegyháznak az «Uj testamentuma» elé tett ajánlása (1586), amely ódon stíljével is úgy hangzik felénk, mint egy szép panegyris. S amikor a hányatott életű Huszár Debrecenből távozni kénytelen, ott hagyott sajtóját minden terhével együtt nyomban a tanács veszi át s abba a nagy adminisztracionális gépezetbe, mellyel a város életét (iskoláit és vendéglőit, céheit és postaintézményét stb.) igazgatja, örök időre magát a nyomdát is beleiktatja. Az övé ettől fogva mindennemű joga és kiváltsága; az ő «dispoziciójából» kapják bérbé az ú. n. «provizorok» annyira, hogy közülök egy, a Lipsiai Rheda Pál már kifejezetten «typographus civitatis»-nak nevezi magát. És mivel a városi tanács meg a reformált egyház presbiteriuma csaknem mindig ugyan egyénekből álló testület, a főbíró, (polgármester) pedig hagyomány szerint *máig* az egyház kurátora is: érthető, ha a sajtó fölött is soká együtt gyakorolják a legfőbb szellemi és anyagi ellenőrzést. Sőt volt idő, a XVII. század derekán, amikor a főbíró, egyenesen maga a censor is. Ezek után természetesnek tűnhetik már föl, hogy a civitas címere a XVI. sz. 60-as éveiben, ép a Méliusz fénykorában oda kerülhetett a város

legnagyobb fiának prédikációira is, melyen a bárány egyszerre szimbolizálja nemcsak az áldozatkész Debrecen patronátusát, de jelképezi a «magát önként feláldozó Krisztus» nevében szervezkedő új egyházat is. S e kettő közossége nagyobb időkből, a magyarságot és kalvinizmust markánsabbul képviselő férfi művén, mint a Méliuszón, bizony nem találkozhatott volna.

Ezzel elértünk a tétel harmadik és tulajdonképeni fordulójához, hogy valószerű-e már, hogy «ez a karzat közepén ülő, nagy könyvbe merült papi alak a Magyar Praedikációk szerzője, a debreceni kalvinisták alig 30 éves életkorú püspöke: Méliusz?»

Már Komlóssy főveti a kételyt s azóta más oldalról is hallottunk hasonló hangokat, hogy ez a dolog már azért is problematikus, mivel a külföldi reformátorok, főként Calvin, akiket a mieink még a formális dolgokban is híven utánoztak: óvakodtak saját arcképeik ábrázolásától. Ez az állítás ép oly téves, mint megokolatlan, amely alighanem abból indult ki, hogy ők, mint az újhit bajnokai, szemben a régi egyház művészi hajlamaival: templomaik és az isteni tisztelet köréből minden efféle külsőséget eltávolítani rendelték. Ám ez a tisztán hitéleti dolgokat érdeklő szigor semmiképpen se vonatkozhatott a személyes természetű igényeikre. Ellenkezőleg, a protestantizmus, melynek nemcsak humanista műveltsége, hanem legbensőbb lényegénél fogva is egyik fővonása az egyéniségre, az egyéni lélek kiépítésére törekvés: ilyes gondolatra sem felfogása, sem kora szelleménél fogva nem vetemedhetett. S hogy ez így van, mutatja magának Luthernek a példája, akit egy ép oly nagyszerű tudós, mint művész-társaság vett körül, amely őt és barátait (Melanchton, Reuchlint, Hutteni Ulrikot, Erasmust, Camerariust, Buggenhagent, Oecolampadiust stb.) valamint közéleti harcainak és családeletének nem egy jelentős mozzanatát megörökítette. Csak az id. Lucas Cranachtól és iskolájától egy egész sereg s a nagy Dürertől is több pompás arcképet ismerünk utána. Hasonlóképp vagyunk a különben még puritánabb Zwingli és Kálvin ábrázolásaival. Magával Kalvinnal, akiről pedig valóban élő hagyomány volt, hogy magát lefestetni sohasem engedte. Legyen elég e tekintetben csak a Borgeaud-féle «Histoire de l'Université de Genève», és a Doumergue-féle «Iconographic de Calvin» című nagyszabású műre utalnom, amelyek, főként az utóbbi, az összes, eleddig ismert olaj, réz és fametszetű képeit, karikatúráit, sőt a tanítványaitól eredt skizzeit is mind közlik. Mindezek jórésze annyira friss és egyéni vonásokat mutató ábrázolás, ami eleve kizárja, hogy pusztán emlékezetből készült rajzok lennének. S ha nem is magának, Kálvinnak közreműködésével, de minden bizonnal róla, életében főlvetvő felvétel, s így teljesen hitelt érdemlők. De még beszédesebb cáfolata ennek, a fentemlítt kételynek, a mi egykorú s hányatott életű prédikátoraink rokon törekvése, akiktől hasonlíthatlanul szegényebb és mostohább művészi viszonyok között szintén maradt fenn néhány gyöngö technikájú, de igen jellemző arckép. Nehány, de annál becsesebb és jellemzőbb, aminő a hű Skaricza Máté könyvében «Vita Stephani Szegedini.» Basel 1585. a Szegedi Kis Istváné; egy Lugossy birtokában volt metszet után a Decsi Csimoré,

s egy 1608-iki címeres levelen a Bozzási János papé. Végül 1624-ből magának az írónak egyenes óhajából, saját könyve címlapján, miniature-kiadásban: a Szenczi Molnáré. «Az keresztyéni Religióra és igazhitre való tanítás» stb. Hanovia MDCXXIV.

Mi gátolhatta volna ezek után épen Méliuszt, hogy ő, aki nemcsak geniejénél, hanem állásánál fogva is az egész tiszavidéki kalvinizmus központi alakja, s amellettt magában a debreceni nyomda megalapításában egyik elsőrangú tényező, s később is: legfőbb szellemi és anyagi támogatója ¹ mindvégig, hogy épen ő vonakodjék attól, hogy arcképének legalább miniature mása a saját könyve elé oda tétessék. Amikor maga a typographus, *Török Mihály*: Méliusz egyik paptársának rokona, talán már előbb, a kollégiumban is tanítványa lehetett, majd a nyomda élén állva, bizonyára sok alkalommal érezte e hatalmas férfi jóindulatát. Ám e magában csak benső valóságérzéssel bíró föltevésünkön kívül, vannak más reálisabb bizonyítékaink is. Aki ezt a vignettát jól szemügyre vette, azonnal észrevehette, hogy nemcsak a címlap alján, nyomdai jelül (római számokkal), hanem a bárányos cartouche alatt, a «padozaton» külön is oda van téve — arab jegyekkel — az 1563-iki évszám, ami a rajznak a könyvkiadásával egyszerre készültét világosan jelzi. Igen, ezt a Debreczen címerével s azzal az olvasó pappal ellátott kliséét egyenesen magához, a Méliusz Prédikációihoz készítette vagy készíttette a magyar kiadó.² S mi áll közelebbi gondolatul, minthogy abba a miniature-képbe annak a formai és arcvonásait igyekszik (bár gyöngé technikával) bevinni: akié maga a könyv. A lutheri biblia címlapján, amely inspirálta, maga az Isten képe áll, akinek világorradalmat keltő igéit, nemzeti nyelven most röpitik

¹ Méliusz a debreceni első, Huszár Gál-féle nyomda 1561-ből fönmaradt mindakét terméke. Övé az 1562—68. közötti időkből: 7, s az 1560—75. közötti (Komlós-Lupinus) ciklusból ismét 3 munka. Szóval a nyomdának maradt 11 évi termésének több mint $\frac{2}{3}$ -a a Méliusz, s hozzá mind olyan dolgok, melyek az alakulóban levő magyar reformált egyház valóóságos alapkövei. Köztük egy, a Sámuel-Királyok könyve, Werbőczy Tripartitumával együtt az idősb Hoffhalter-féle sajtó valódi remeke.

² Aki a német reformáció irodalmát, különösen a Luther-féle bibliafordításokat figyelemmel forgatta, láthatta, hogy azok telestele vannak, még a genre-képek is bizonyos portrait-szerű ábrázolásokkal. Sőt ami Méliusszal kapcsolatban igen jellemző, hogy épp az *1563-iki teljes wittenbergi biblia* (ő- és újtestamentomi címlapján) kétszer is közli Luther féltényérni nagyságú arcképét, amint a feszület előtt Böles Frigyes szászválasztóval együtt ott térdel. Ezek után inkább azon csodálkozunk, hogy a mi reformatorainkról, akik oly soká és tömegesen látogatták Wittenbergát, csak ennyi elvétett ábrázolás maradt fön. Bizonyára ez nem annyira rajtuk, mint inkább mostoha magyar viszonyainkon mult. Hiszen a Szegedi Kiss István és Szenczi Molnár Albert képei is külföldön, külföldi metszőktől készültek.

³ Bár nyomdai készségeink művészibb része (címlapok, szövegközi diszek) átlag külföldről való, nincs kétségünk az iránt, hogy ez a Méliusz-vignetta magyar kéz műve. Ezt bizonyítják *másolat voltán* kívül egyszerű rajza, metszése és a rá tett 1563-iki évszám, ami mind kétségtelenül mutatja, hogy a magyar nyomdában nyomott könyvvel itthon, egyszerre készült.

közzé, itt a magyar könyvön pedig azé a férfié, aki mint *predikáció-író* időrendben is a legelső egyike, mint *predikálva, vitázva harcoló* pedig a legbuzgóbb és legjelentékenyebb fia egész magyar korának. Mindez oly természetes és ösztönszerű gondolat, melynek talán az ellenkezőjét lenne bajosabb vitatni.

Hanem tovább menve: nekünk úgy tetszik, hogy az a papi alak ott elmerülten, inkább ülni, mint kathedrában szónokolni látszik, ami a korabeli igehirdető viszonyainak nemhogy ellentmond, sőt talán még jobban megfelel. Mint történeti adatok bizonyítják, nemcsak maga Kalvin szeretett (több képe is így ábrázolja), a szószék előtt ülve, inkább fejtegetőleg előadni, hanem a mi reformátoraink közül is sokan, sokáig. Mindez a külföldi példák hatásán kívül, igénytelen templomaink berendezésén s főleg szokatlanul hosszú prédikációink természetében rejlett. Bornemisszáról mondják, hogy az ő postillái néha másfél óránál tovább elnyultak, ami már fizikai okoknál fogva is kényszeríthette, hogy közben le-leüljön vagy ülve maradjon.¹ Körülbelül ily helyzetben van előttünk

Méliusz is, akit különben nincs mért okvetlen predikálva sem képzelünk, mert amint fentebb jeleztük, a mögötte levő háttér nem is templomi, nem is eredeti. Csupán egy másolt és utánképzett árkádszerű részlet. Sapkája lágy, feje lapuló germán sapka, aminőt a tudósok, művészek, (maguk a reformátorok) európaszerte viseltek. Öltöne pedig az a széles, leomló ujjú, úgynevezett Luther-köpeny, aminőt Luther, Zwingli, Kalvin példájára (lásd arcképeiket!) az új hit papjai nálunk is soká, még a XVII.

¹ Egyébként régiebb ref. templomaink nem egy kathedrájában pár évtizeddel ezelőtt is divatban volt a szék, hogy a gyöngélkedő vagy öregebb predikátor alkalomadtán leülhessen.

század elején is egyformán viseltek. Amihez a Szegedi Kis István prémes gallérú, vállig hasított ujjú köpenyege is nagyon hasonlít. Méliusz ugyan a maga kánonaiban többször tesz említést a kalvini papok ruházatáról, de csak általánosságban: hogy miben, mennyire óvakodjanak (még a feleségeiknél is) a cifra, világiás köntösök viselésétől. Tüzetesebben azonban, valami hivatalos jellegű talárról: sohasem emlékszik. Annál inkább hisszük, hogy mint kora egyik vezető-egyénisége, a külföldi minták hatása alatt, ő is csak az általános divatnak hódolhatott.

És végül az *arc*! Erősebb nagytású kiadásában (aminő fotografikus és metszett példánya én előttem áll): egy ovális arcú, ritka bajszú, szakállas, s úgy a 40-es években járó férfi vonásaira ismerünk benne, akinek le-sütött szeméből s hajlott száj szögletei mögül valami benső, mély komoly-ság sugárzik felénk. Fejmozdulatában és jobb kezében, mellyel az előtte levő könyv lapjaiba markol: bizonyos energia is. Sajnos, hogy e finomabb sőt döntő vonások ellenőrzéséhez már semmi közelebbi adattal nem rendelkezünk. Szelleme és akaratereje: a sikereiben; temperamentuma: a vitái-ban és stíljének hőfokaiban, részben a «Válaszuti komœdia» lapjairól is jól revelálódik előttünk, de külső megjelenéséről nemcsak képbeli, hanem írásbeli leírás sem maradt ránk tudtommal. Csak ez a Sinaytól talált görög panegyris egyetlen sora villant rá, ekként: (*Πέτοος*) *Μήλιος, ὃς πολλῶν ἀνδρῶν κάλλιστος ἔσκειν*»,¹ ami a XVI. sz.-beli humanista irodalomban kifejezetten testi szépségre vonatkozik. De hogy szőke volt-e vagy barna, alacsony-e vagy magas termetű? Volt-e valami alaki vagy arcbeli föltünőbb sajáttsága? Mind-mind ismeretlen kérdések. Még az is, hogy hány éves lehetett a halálakor? Életírói legalább ma két táborra oszlanak, s születési évét az egyik 1515, a másik 1536 tájára teszi; mert witembergi iskolázása 1556-ban, még semmi pontosat nem bizonyít. Itt fiatal és meglett férfiak egyaránt hallgattak. De igen, mivel ő már itt is a magyar ifjak «seniora», s mert áthajlítása a kalvini litre Szegedi Kisnek csak «hosszabb idő mulva» sikerül, részünkről az 1515 körüli dátum valószínűbbnek látszik, amit szintén támogat az a körülmény, hogy debreczeni sikerei, souverain egyénisége, valamint roppant energiája, győzelmes vitái és püspöki méltósága lélektanilag sem egy 20-as években járó ifjúra, hanem meglett korú férfirra vallanak.

Ezek alapján úgy hiszem, elfogadhatjuk, hogy a Méliusz 1563-iki Magyar Predikációinak címlapján látható papi alak, maga a jeles refor-

¹ Lásd a debreczeni ref. főiskola «*Miscellanea Hungarica Collecta*» című gyűjteményét, benne az alábbi című verset «*Επιθαλάμιον*» in honorem sacri nuptialis clarissimi et doctissimi viri D. Petri Caroli Ecclesiae Varadinæ in Pannonia Pastoris, et puditissimi Sponsæ eius Annæ, honesti et prudentis viri D. Georgi Beregdî filiae scriptum a Johanne Bonifacio Debrecino. Vitebergæ 1569. Külömben a fönti kifejezés nem eredeti, csak egy homéroszi hely ügyes applikálása. (L. Ilias II. é. 671 sor.) Ott Nireusra vonatkozik, aki mint a férfiszépség typusa az egész renaissance epigramma-irodalmában sokat szerepelt. Így Méliuszra annál jellemzőbb.

mátor, s mindaddig, míg erre ellenkező bizonyítékaink nincsenek, *irodalomtörténetünk XVI. századbéli arcképcsarnokába joggal fölvehetjük.*¹

PAP KÁROLY.

Csokonainak egy állítólagos vígjáték-töredéke.

Balassa József az Irodalomtörténeti Közlemények 1895-iki évfolyamában Barla Szabó János debreceni theologusnak 1824-ben összeírt kézirati gyűjteményéből közli Csokonainak egy pár eddig ismeretlen költeményét. Ezeken kívül közli a költőnek «egy valóságos kis vígjátékát, melyben a költészet elfajulását, a tartalom nélküli verselést s üres rimhahászást gúnyolja. Címe: «A híres Sós András és Szél Gáspár verseiből némely töredékek s ugyancsak nekik a debreceni Muzsák közé való bévétetéseknek rövid historiája». Ez a kis vígjáték, Csokonai természetes dévajságát kivéve, nem sokat őrzött meg a költő szelleméből; de mint a fűzfa-poétatípusnak talán első karrikatúrája irodalmunkban és a Tempefői Csikorgójának² előfutárja értékes fölfedezés számba ment, mint minden, amit költőnk sokat hánykódott szellemi termékei közül megmenthettek. *Oláh Gábor* ugyancsak az Irodalomtörténeti Közleményekben (1906: 103) közli Csokonai két ismeretlen versét és ezt írja többek közt: «Lengyel Imre, debreceni tanácsos hagyatékából került a debreceni főiskola nagy könyvtárába egy kéziratot gyűjtemény, amelyet Somosi Mihály kezdett összemásolgatni 1808-tól fogva. Benne van az a Lakodalmi játék (ez a mi vígjátékunk), amelyet Balassa József közöl, mint Cs. színjátékát. Ebben a színdarab alá ez van írva: Ao. 1796. Præceptore Publico Poëseos Stephano Nagy. (Balassa verseskönyvében: Cs. V. M.) Tehát kétséges a szerzője.» Ha eddig kétséges volt szerzőjének személye, ezután kétségtelen, hogy az

¹ Teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy ugyanez a kép, mely a Praedikációkat díszíti, tudtommal még néhány, Debreczenben nyomott vallásos művön is föltalálható. Így pl. a *Félegyházy Tamás* öt kiadást ért «A keresztyén egyháznak részéről való tanítások» stb., és az 1586-iki «A mi Urunk Jézus Krisztusnak új testámentuma» című könyvein. Valamint a jó *Derecskei Ambrus*, szintén Debreczenben (1603) megjelent munkáján: Az «Szt Pál apostol levelei» stb. A föntiek után vajjon hogy magyarázzuk ezt? Szerintem igen természetesen ekként: Félegyházy könyvére, aki Méliusznak közvetlen utódja, s maga is nagy tekintélyű pap és tudós volt, a nyomdász, Hoffhalter Rudolf szinte ösztönszerű devotióval tette rá az eddig csak ogyszer (s azóta éveken át nem használt) vignettát. S hogy csakugyan a megtiszteltes gondolatával tehetette, mutatja két körülmény. Az egyik: a klisének új, finomabb átdolgozása, ami némi öregbítő vonással a kis papi alak arcára is kiterjed. A másik: a kép alján látható 1563-iki évszám 6-os jegyének átjavítása 8-asra (83-ra), amely a Félegyházy «Tanítások» c. művön jelenik meg először ily alakban. A derék tudós halála után (1586) közzétett könyvein aztán, valamint húsz év múlva a Derecskei Ambrus munkáján már csak mint egyszerű nyomdai címer szerepel.

² Ugyanott közli Balassa a következő szintén ismeretlen verset: Csikorgónak, egy hazánkban kedves versszerzőnek, Trója feldúlásáról íratott munkájának kezdete. (*Verseskönyv a század elejéről.* Ir. Közl., 1895. évf.)

csakugyan Nagy István és nem Csokonai; neki legfeljebb annyi köze lehet az egészhez, hogy valami kézirati gyűjteményből ismerhette, mert úgy látszik többször is lemásolták és Csikorgó alakjának megalkotásakor fel is használhatta.

A kérdéses vígjáték forrása ugyanis már [meg is jelent nyomtatásban a *Bernáth Lajos* által összegyűjtött és kiadott protestáns iskoladramák közt. (Régi Magyar Könyvtár. Szerkeszti Heinrich G. 21. sz. Bp. 1903: 263.) Bernáth egy debreceni kézirat alapján közli (l. Bevezetés: 29) és mivel címe nem volt, a következő «kissé idegenszerű, de hangzatos» címmel látta el: «Poétacenzura. Előadták: 1796 dec. 9-én. Turkeviben Földvári József debreceni lelkész lakodalmán a debreceni poétaclassis növendékei. Szerzője valószínűleg (a föntebbiek után bizonyosan) a poéták az évi publicus præceptora: Nagy István. Másolója: ismeretlen.»

Az összehasonlításból könnyen meggyőződhetünk róla, hogy a Balassa közölte szöveg meglehetősen hű másolata, illetve kivonata a Poétacenzurának. A harmadik jelenéstől kezdődik a lemásolás (az első két jelenés elmaradt) egész a végéig.

Bernáthnál:

Gyöngyösi: Ezek [a versek t. i.] ugyan arra nem méltók, de neveltségre jók lesznek, úgy is szokott, Virgilius mellett is Basileus lenni, a szépen hangtsáló fülemilék mellett károgznak a varjak, huhognak a füles baglyok, de imé jön Fébus, majd eligazítja a dolgot. (Bé jön Fébus.)

Balassánál:

Gyöngyösi: Ezek ugyan nem méltók, de neveltségre jók lesznek, úgy is szokott Virgilius mellett lenni Batillus, a szépen hangicsáló fülemülék közt is károgó varjúk. De íme Pœbus jó, majd eligazítja ő a dolgot. (Phœbus olvastat verseket a maga tanítványaival.)

A negyedik jelenés eleje újra elmaradt, de a 285., 286., 288., 290. és 291. oldalokon a föntebb látható módon egész pontosan össze lehet egyeztetni a két szöveget.

GESZTESI GYULA.

Napoleon kiáltványa a magyarokhoz.

Az idén volt 150-ik évfordulója Bacsányi János születésének. Alkalmoszerű, hogy megemlékezzünk a szerencsétlen sorsú költő pályafutásának arról a nevezetes és sokat vitatott mozzanatáról, mely kapcsolatos Napoleonnak a magyarokhoz intézett 1809. évi híres kiáltványával.

Ha a kiáltványnak tartalmát és nyelvét nézzük, azt látjuk, hogy igen hasonló Napoleon egyéb kiáltványaiéhoz, melyek velős rövidséggel, világos és szabatos nyelven, merész és parancsoló hangon és mégis lelkesítő módon, meggyőző erővel és nem iskolai s nem mesterkéltnél, hanem természetes ékesenszólással fejezik ki lángeszű szerzőjük gondolatait és érzelmeit.

Mínthogy Napoleon a magyarokhoz intézett kiáltványát aláírta, két-séggkívül, teljesen helyeselte tartalmát és nyelvét: tehát — ha nem ő szer-

kesztette volna is — az ő művének kell tekintenünk. Annak tekintették a történetírók, a franciák és a nem franciák egyaránt; és annak tekintette nemcsak a francia s a magyar nemzet, melynek szólt, hanem az egész világ.

Bizonyára feltűnő a kiáltvány szövegében a magyar politikai viszonyokról való számos helyes észrevétel, melyek csak oly embertől származhattak, ki hazánk történelmét kellőképen ismerte. Ez a körülmény ellene szól annak a véleménynek, mely szerint a kiáltvány szerzője maga Napoleon. Ámde lehettek, sőt voltak is, akik — kiáltványa készítése előtt — őt politikai viszonyainkról tájékoztatták. Ezeknek egyike alighanem Maret volt (született 1763 márczius 1-én, meghalt 1839 május 13-án), a jeles államférfi s politikai s szépirodalmi író, Napoleon e kedvelt embere, ki ekkor közelében volt, és kit Napoleon ezidőtájt Bassano hercegévé tett. De hogyan értesülhetett Maret a magyar nemzet régi s akkori politikai állapotairól? Maret-t a francia köztársaság kormánya követül Nápolyba küldte 1793-ban. Ekkor, Piemontban, az osztrákok elfogták és Kufstein várába zárták. Harmadfél esztendeig volt itt, és ekkor megismerkedett Bacsnányival, aki, minthogy része volt az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvésben, 1795-től kezdve 1796-ig ugyanott raboskodott. Barátság fejlődött ki köztük, nemcsak nézeteik hasonlósága miatt, hanem azért is, mert teljesen egyidősek voltak (Bacsányi 1763 május 9-én született és 1845 május 12-én halt meg). Maret Bacsnányitól hallhatta azokat a pontos adatokat hazánk politikai viszonyaira nézve, melyek a szóban forgó kiáltványban előfordulnak.

Kazinczy után (lásd: Kaz. levelezése. Közveteszi Váczy János. Kiadja a M. T. Ak. a VII. k. 311., 382. és 443. lapj.) Toldy («A magy. költészet kézikönyve, I. k. 598. l. az I. kiad. szer.) s utána Horváth Mihály (Magyarország történelme, VIII. k. 369. l. a II. kiad. szer.) azt írja, hogy az 1809-ben Bécsbe bevonult franciák előbb Decsi Sámuel, a «Magyar Kurir» szerkesztőjét, de mivel ez vonakodott, utóbb Márton Józsefet, a szótáríró, a bécsi egyetemen a magyar nyelv rendkívüli tanárát és János királyi herceg magyar nyelvmesterét, akarták megbízni Napoleon szóban forgó kiáltványának magyar nyelvre való fordításával, és mivel Márton is elhárította magától a megbízást, az ő tanácsára, Bacsnányihoz fordultak, ki ekkor magyar kir. kamarai fogalmazó volt és — úgy, mint az előbb említett két magyar író — Bécsben lakott. Maret, kiről fennebb említettük, hogy ekkor Napoleon közelében volt, és hogy Bacsnányi rabtársa s barátja volt, Bacsnányit magához kérte, ki a megbízást elfogadván, a kiáltványt nemcsak lefordította, hanem — úgy tetszik — a magyar érzelmek, nézetei és kívánalmak szerint meg is változtatta. Bacsnányi, az 1809-iki bécsi békekötés után emiatt a franciákkal Bécsből távozván, 1814-ig Párisban, kegyepénzen élt; midőn pedig a szövetségesek Párisba bevonultak, az osztrák seregnél önként jelentkezvén, előbb Bécsbe, azután Spielbergbe fogságba vitették; két évvel utóbb a fogságból kibocsájtották és Linzet jelölték ki lakhelyéül és rendőri felügyelet alá helyezték. Itt újra találkozott Maret-val, ki 1815-től 1820-ig szintén itt volt kénytelen tartózkodni, szintén rendőri felügyelet alatt.

Ugyanezen a véleményen van még számos más történetírónk és irodalomtörténészünk is.

Sayous is, a francia történetíró, ki nemzetünk történetét nagy szeretettel, kellő készületséggel és teljes tárgyilagossággal írta meg, «Histoire générale des Hongrois» című munkájában (lásd: a II. k. 394. lapj.), Horváth Mihály nyomán, Bacsányit tartja a kiáltvány fordítójának, és Horváth előbb említett szavaihoz csak azt teszi hozzá, hogy vannak a kiáltványban kifejezések, melyek tödegen embertől nem származhattak, hanem csak magyar hazafitól. Bacsányi életrajzában, mely a «Grande encyclopédie»-ban jelent meg, már azt mondja, hogy alighanem ő szerkesztette; vagy ha nem, akkor átvizsgálta.

A «Nouveau Larousse illustré», Bacsányi életrajzában, szintén azt mondja, hogy Bacsányi volt Napoleon kiáltványának fordítója.

Bérczy Jenő (Bacsányiról szóló s 1886-ban Kaposvárott megjelent értekezésében) és Széchy Károly («Magyar költő idegen földön» című s az «Erdélyi Múzeum-Egylet» kiadv. 1889. évi VI. kötetében napvilágot látott cikkelyében) «valószínűnek» tartja, hogy Bacsányi a fordítója.

Vas Gereben («Dixi» című korrajzában «Tünődések» című részében) említi, hogy Napoleon Balogh István váci kanonokkal akarta lefordíttatni kiáltványát, de nem lehetett őt erre reávenni.

Bayer Ferenc, Bacsányiról írt és 1878-ban Sopronban megjelent tanulmányában, tagadja, hogy Bacsányi fordította volna.

Wertheimer Ede azt állítja, hogy nem Bacsányi fordította, s azt mondja, hogy talán sohasem tudjuk meg, ki fordította magyarra («Napoleon viszonya Magyarországhoz», a «Budapesti Szemle» 1883. évf. és: «Adalékok a «Magyar Kurir» történelméhez», a «Századok» 1897. évf.).

Egy névtelen a «Magyar Salon» 1898. évfolyamában: — «Ki fordította magyarra I. Napoleon proclamatióját?» című közleményében — «régii családi feljegyzések és naplók» nyomán részletesen leírja a kiáltvány fordításának történetét. E közlemény szerint a kiáltvány fordítója Falussy Mihály szatmármegyei nemes, ki az 1792-iki, Budán tartott és Ferencet, II. Lipót fiát megkoronázó országgyűlésen távollevők követe (absentium ablegatus) volt és aki sok nyelvet tudott.

Marczali Henriknek az a véleménye, hogy «Napoleon parancsára valószínűleg Márton József, a «Magyar Kurir» szerkesztője, fordította magyarra.» (A magy. nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor, VIII. k. 583. lap.) Erre két észrevételünk van. Az egyik ez: Márton az udvar lekötelezettje volt, aki, miután megszűnt János királyi herceget magyar nyelvre tanítani, az udvartól nyugdíjat kapott, melynek zavartalanul birtokában maradt haláláig; tehát alig hihető, hogy ő fordította volna. A másik meg ez: a «Magyar Kurir»-nak 1809-ben nem ő, hanem Decsi Sámuel volt szerkesztője.

Szinnyei Ferenc (Bacsányiról szóló munkájában, mely a «Magy. Tört. Életrajzok» című vállalatban jelent meg 1904-ben) így szól: «Valószínűnek tarthatjuk . . . hogy nem ő (t. i. Bacsányi) a proclamatio fordítója» (108. l.). Azután meg így: «Megemlítem még, hogy Thallóczy Lajos, kiváló történet-

írónk állítása szerint Bacsányi nem fordította a proclamatiót, hanem a fordítást átkorrigálta. A bécsi levéltári adatok feldolgozása kétségkívül teljes fényt fog deríteni Bacsányi életének eme homályos pontjára.» (U. o. 111—112. l.)

Horánszky Lajos — ki ezeket az adatokat felkutatta s «Bacsányi János és kora» című s 1907-ben megjelent munkájában felhasználta — közli ebben a munkájában, egyebek közt, a bécsi levéltárban levő azt a jegyzőkönyvet, mely Bacsányi kihallgatásáról szól, és melyből az tűnik ki, hogy Bacsányi elismerte, hogy «a kiáltvány kész magyar fordítását nyelvezet és helyesség szempontjából átvizsgálta» (lásd a 379—380. lapon), és hogy ezt csak azért tette, mert erre a franciák «kényszerítették» (lásd a 408. lapon). Azonban a kiáltványt egy vas megyei magyar ember, Kermelics Károly fordította volna magyarra.

A kiáltvány magyar fordításának nyelve Bacsányi nyelvére vall. Van a magyar fordítás szövegében egynéhány szó s kifejezés, melyekkel Bacsányi szeretett élni, s van egynéhány, melyekkel csak ő élt.

Lássuk már most az ékesenszólás e kis «remekművének» — ennek hívja Sayous (id. m. II. k. 391. l.) — és a történelem e nevezetes okiratának magyar fordítását.

Ime, szóról-szóra, de mai helyesírással:

Proclamationo.

Császári szálláson, Schönbrunnban,
pünkösöd havának 15-ik napján 1809.

Az austriai császár megszögvén a békeséget, melyet velem kötött,¹ és nem gondolván azon nagylelkűséggel, melyet már három ízben,² név szerént az 1805-ik esztendőbeli háború végével, íránta mutattam, megtámadta hadi népemet.³ Visszavertem én az igazságtalanul megtámadót:⁴ az Isten, ki a győzedelmeket adja, s a háládatlanokat és hitszegőket megbünteti, szerencsésekké tette fegyvereimet; elfoglaltam Austria fővárosát és [már]⁵ a ti határaitokon állok [diadalmas seregeimmel]. Az austriai császár, nem pedig a magyar király, üzent nékem hadat. Hazai constitútiók szerént nem is cselekedhetne volna ő ezt a ti megegyezések nélkül. Országotoknak mindég csak a haza oltalmára intézett egész systemája,⁶ s azok a rendelkezések,⁷ a melyeket ehhez képest az utolsó országgyűlésen⁸ tettetek, eléggé [s nyilván] kimutatják, hogy ti a békeségnek fentartását kívántátok.

¹ T. i. az 1805 dec. 26-ikán kötött pozsonyi békét.

² A francia szövegben: après trois guerres consécutives.

³ A fr. sz.-ben: mes armées.

⁴ A fr. sz.-ben: j'ai repoussé cette injuste agression.

⁵ Az a szó nincs meg a fr. sz.-ben, és a többi, zárójelbe tett szó sincs meg benne.

⁶ A fr. sz.-ben: votre système constamment défensif.

⁷ A fr. sz.-ben: les mesures . . . prises.

⁸ T. i. az 1808-ikin, melyet Ferenc kir. 1808 jún. 30-án hívott egybe aug. 28-ára Pozsonyba, s melyet ugyanabban az évben (nov. 5-én) fejeztek be.

Magyarok! Eljött az a szempillantás, melyben visszanyerhetitek [régi] függetlenségeteket. Fogadjátok el a békeséget, melyet ajánlok: maradjon fenn egész épségében országotok és szabadságotok; maradjon fenn hazátoknak constitutiója, akár azon állapotjában, a mint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, a melyeket abban ti magatok [teljes tetszésetek és kényetek szerént] az időknék mostani körülményeikhez¹ képest jóknak és saját polgártársaitok hasznára nézve [talán] szükségeseknek ítélni fogtok. Semmit sem kívánok én ti tőletek: egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és [valósággal] független nemzetté legyetek. Az Austriával való egyesíttetés² volt a ti szerencsétlenségeteknek [főbb] oka; Austriáért folyt a ti véretek messze országokban, és legbecesebb javaitok³ szüntelen annak örökös tartományai⁴ miatt voltanak feláldozva. A ti országotok tette az austriai birodalomnak legszebb részét⁵ és mégis úgy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok [és mellékes tekintetek] által igazgattatván mind eddig, melyek ti reátok nézve idegen természetűek voltak.⁶ Vagnak még ti néktek tulajdon nemzeti erkölcsseitek, vagyon nemzeti nyelveitek és dicső eredeteteknek régiségével [méltán] dicsekedhettek. Szereztétek most vissza nemzeti lételeteket; [légyetek újra, akik valaha voltatok] Válaszzatok királyt magatoknak; olyan királyt, a ki érettetek országoljon, a ki hazátok kebelében, ti közöttetek lakjék és a kit a ti polgártársaitok és katonáitok végyenek körül!

Magyarok! Ez az, a mit Európa⁷ tőletek vár, mely most reátok néz; ezt kívánom tőletek én is: állandó, [bizonyos] békeséget,⁸ kereskedésbéli szabad közösülést⁹ velem és tökéletes függetlenséget¹⁰ [és bátorságot].¹¹ Ily jutalom vár titeket, ha dicső eleitekhez és önnönmagatokhoz méltók akartok lenni.

Nem fogjátok ti ezen jó szándékból eredő s a ti saját javatokra tárgyazó¹² ajánlásimat megvetni;¹³ nem fogjátok tovább haszontalanul ontani véreteket oly gyenge fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett ministerek igazgattak, oly ministerek, kiket Anglia, Európának ezen [köz]

¹ A fr. sz.-ben: l'esprit du temps.

² «Austriával» nem voltunk egyesítve soha.

³ A fr. sz.-ben: vos intérêts les plus chers.

⁴ Nem Austriának, hanem az uralkodóháznak voltak «örökös tartományai».

⁵ Az «austriai birodalomnak,» azaz az osztrák császárságnak, sohasem «tette» semilyen részét országunk. 1804 aug. 17-én tudatta Ferenc császár és király népeivel, hogy fölvette az «örökös austriai császár» címet és pedig «kedves Magyarország törvényei s alkotmánya épségével»; és mikor 1806 aug. 14-én letette «a római szent birodalom császára» címet, az 1807-iki országgyűlésen az ország rendleinek okiratban tudtára adta, hogy a fölött császári cím az ország jogainak nem lehet semmiféle sérelmére.

⁶ A fr. sz.-ben: vous n'étiez qu'une province toujours asservie à des passions qui vous étaient étrangères.

⁷ A fr. sz.-ben nem bekezdés.

⁸ A fr. sz.-ben: l'Europe entière.

⁹ A fr. sz.-ben: une paix éternelle.

¹⁰ A fr. sz.-ben: des relations de commerce.

¹¹ A fr. sz.-ben: une indépendance assurée.

¹² T. i. biztonságot.

¹³ T. i. való, váló.

¹⁴ A fr. sz.-ben: vous ne repousserez pas ces offres libérales et généreuses.

ellensége ¹ pénzzel fizetett, s e szerint a maga gazdagságát az egyedülvaló kereskedelemre ² s a mi viszálykodásainkra építette.

Gyülekezettek [azért] összeve Rákos mezejére, [rég]i őseitök szokása szerint; tartsatok ott [igaz] nemzeti gyűlést! és adjátok tudtomra végzéseiteket.

Napoleon.

A császár parancsolatjára:

Neuchâteli herceg, major-general Sándor.³

Egy kis íven, mely három hasábra van osztva, jelent meg nyomtatásban; az első hasábon az eredeti francia, a másodikon a német és a harmadikon a magyar szöveg van. Napoleon megbizottai számtalan példányban terjesztették el országunkban. Ma már csak igen kevés példány van belőle.

Az akkori hazai ujságok, az akkoriban dívó szigorú sajtótörvények miatt, nem közölhették.

Magyar fordítása nyomtatásban másodszor a «Március Tizenötödike» 1848 november 24-iki számában, és harmadszor Horváth Mihály «Magyarország történelme» című munkájának hatodik kötetében, 1863-ban, jelent meg.

Kossuth látta az eredeti kéziratának letisztázott példányát; III. Napoleon császár mutatta meg neki 1859-ben. (Irataim, I. k. 224. l.)

Annak fejtegetése nem tartozik jelen észrevételeink keretébe, valjon mi történt volna, ha nemzetünk hallgat Napoleon szavára, s teljesíti kiáltványában foglalt kívánságait.

BELLAUGH ALADÁR.

Széljegyzetek Petőfi verseihez.

Alku. Vikár Béla «A magyar népköltésről» írt értekezésében (Bevezetés: A magy. népk. remekei c. gyűjtemény I. kötetéhez. Remekírók Kép. Ktára.) két helyen is foglalkozik Petőfi Alkujának népies változataival (VI. és XXI. lap.). Petőfi ugyanis ezt a költeményt 1845 őszének elején írta Szalkszentmártonban, (megjelent a Pesti Divatlap dec. 25-iki számában) s már 1846 őszén, alig egy esztendő múlva mint népdalt küldték be Erdélyi Jánosnak, aki a Népd. és Mondákban (2 : 226) a költőnek megnevezése nélkül közli; nyilván nem emlékezett rá, hogy olvasta valahol s tiszta népies hangja miatt eredeti népi terméknek vette. Erdélyi gyűjteményének egy ismertetője szintén *újabb* pusztai dálnak mondja (Endrődi: Petőfi napjai, 1847, május 9.). Az Erdélyi-féle szöveg *már* népiesen módosított, csiszolt szöveg. Az idők folyamán azonban nemcsak változott a szöveg, hanem meg is szaporodott. Vikár egy versszaknyi toldalékot közöl:

¹ A fr. sz.-ben: cet ennemi du continent.

² A fr. sz.-ben: monopole.

³ T. i. Berthier (született 1753-ban, megh. 1815-ben). Napoleon egyik legkedvesebb embere.

Ha ez a pénz el találni veszni,
A szeretőm nem tudna szeretni :
Akkor lennék csak igazán szegény,
Juhász legény, szegény juhász legény.

A toldalék származásáról, körülményeiről Vikár nem szól semmit. Aradi diákkoromban, a mult század nyolevanes éveiben, mi is toldalékkal énekeltük a Juhászlegényt, de valamennyien «úgy tudtuk», hogy ez az utolsó vers Arany Jánostól való; szövege a Vikárétól eltér :

Ha az a lány téged nem szeretne,
Sem pénzed, sem szeretőd nem lenne,
Akkor lennél csak igazán szegény,
Juhász legény, szegény juhász legény.

Nemrégiben megint más változatot kaptam, melyhez már valóságos legenda fűződik: Aranynek a Juhászlegény igen kedves nótája volt (ezt igazolja Benkó Imre is: Arany J. Nagykőrösön. 1897. 108. l.). Mikor Petőfi egyszer meglátogatta, együtt danolták; a második versszak végén Petőfi természetesen abbahagyta, Arany azonban a költő nagy bámulatára folytatta :

Hátha aztán, kit szerettél: rózsád
Elhagyna és hűtlen lenne hozzád,
Elhagyna és hűtelemné lenne :
Sem szeretőd, sem pénzed nem lenne!?

Azonban Petőfi sem volt rest s még egy verssel visszavágott :

Akkor lennék, a mi voltam: szegény,
Juhászlegény, szegény juhászlegény.
A juhásznak ha babája nincsen,
Nem kapkod az, holmi dib-dáb kincsen!

Ezek a kedves mesék minden bizonnyal egyről tanuskodnak: Petőfi versének életéről. A toldalékokat természetesen sem Arany, sem Petőfi nem írhatta; de népi eredetűeknek sem mondhatók, alkalmasint valami nótás diákember követte el őket. Meg vagyok győződve, hogy az országban még több változat, vagy legalább is a keletkezés történetének változata is előkerül még.

Minek nevezzelek? c. költemény, melyet Petőfi fiatal hitveséhez intéz s mely valósággal diadalmas himnusza a boldogságnak, emlékeztet Vörösmarty Ábrándjára, melyet a költő kevéssel Csajághy Laurával kötött házassága előtt írt, s mely nem olyan lobogó szenvedélyű ugyan, mint Petőfié, de szintén telve van izzó érelemmel. Mind a kettő voltaképpen rapszódia; a versszakok az egész költeményen végig ugyanegy szóval, kifejezéssel kezdődnek és végződnek (Vörösmarty: Szerelmedért . . .; Petőfi: Minek nevezzelek . . .); a versszakok belseje e vezérszónak nem értelmi, hanem szenvedély-sugallta kifejtése, körülírása. Mind a két költemény tehát a két költőnek hasonló életkörülményei közt és hasonló érzelmi állapotában

keletkezett; hasonló a tartalom, azonos a keretes szerkezet. Én azt hiszem, hogy ez utóbbiban Vörösmarty mintául szolgált Petőfinék.

Magyar vagyok. A harmadik versszakban az 5., 6. sor így hangzik :

*Európa színpadán mi is játszottunk,
S mienk nem volt a legkisebb szerep.*

A történelem mint színpad úgy látszik közhely lehetett a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben. Eredetét, feltalálóját nem ösmerem. Széchenyi a Kelet Népében (1841) kétszer is él vele: «Figyelmezzünk viszont a' francziára és németre . . . a' világ színpadán ugyan milly szerepet játszik mind az egyik mind a' másik?» (183. l.) — « . . . nem egy nép lépett le a' világi színpadrul . . . többet akart, mintsem bírt.» (200). — Valószínű, hogy Petőfit saját színész- emlékei is ihlethették e kép alkalmazására.

Karácsonkor. A tizennegyedik versszak :

Eredj, reménység, menj, maradj magadnak,
Oly kedves vagy, hogy hinnem kell szavadnak,
Ámbár tudom, hogy mindig csak hazudsz . . .

öntudatlan megismétlése Csokonai *A reményhez* c. elégiája sorainak :

Csak maradj magadnak! Biztatóm valál;
Hittem szép szavadnak: Mégis megcsalál.

Viszont az utolsó versszak :

Nem nap vagyok én, föld és hold körében;
Mint vést jelentő üstökös az égen,
Magányos pályán búsan bújdosom.

csírájában magában foglalja Vajda János *Az üstökös* c. költeményét.

Tűz. A hatodik versszak :

Csak így élet ez az élet,
Tüzes *lyánnyal*, tüzes *borral* . . .
És — a mit majd elfeledtem —
Nem maradhat még el a *dal*.

egyezik a Luther Mártonnak tulajdonított mondással: «Wer nicht liebt Wein, Weib, Gesang: Der bleibt ein Narr sein Leben lang.» Amint ezt alaptalanul adják Luther szájába, ép olyan alaptalanul hivatkoznak az «*Epistolae obscurorum virorum*» Bölcs Salamon példabeszédére, mint forrásra: «Salomon dicat: musica, mulier et vinum laetificant cor hominis», mert erről szó sincs a Bibliában. (V. ö. Büchmann, Geflügelte Worte.)

A vándor legény kilencedik versszaka :

S hogy kijátszam a haramját,
Ki megállít, meglehet :
A legelső kocsmárosnak
Átaladtam pénzemet.

nem egyéb, mint költői körülfűrésze Juvenalis híres mondásának : «Cantabit vacuus coram latrona viator.» (Sat. X. 22.)

September végén híres sora: «Elhull a virág, eliramlik az élet» több bibliai igével egyezik. Ezsaiás 40 : 7, 8 : «Meg-szárad a' fű, le-esik a' virág . . . Bizony olyan a' nép, mint a' fű! Meg-szárad a fű, a' virág el-húll . . .» — Zsoltár 103 : 15 : «. . . a' halandó emberek napjai hasonlatosak a' fűhöz . . . mint a' mezőnek virága, úgy virágzik.» — Jób 14 : 2 : «Mi-képpen a' virág mihelyt ki-nyilatkozik, le-szakasztatik; és el-múlik mint az árnyék, és nem állandó.»

A szerelem utolsó előtti versszakában :

S higyetek ti, kiknek lelke
Hír-dicsőségért a vér
Vagy virasztás ösvényén megy :
Egész babérerdőnél egy
Rózsabimbó többet ér.

nagyjában ugyanaz a gondolat, melyet Csokonai fejez ki *Az én poesisom természeté* költeményében (Lilla I. 2) :

Nem kell cupress, melylyel Racint
Tisztelé Melpomene ;
Egy kis rózsa, egy kis jáczint
Nékem jobban illene.

Rég veri már . . . utolsó versszaka :

Te meg, cigány, húzd rá, majd kifizetem ;
De úgy húzd, hogy megrepedjen a szívem,
Repedjen meg örömébe', bújába' . . .
Igy vigad a magyar ember, hiába.

Ez nagyon hasonlít egy ma is eléggé közkeletű nótára :

Húzzad csak, húzzad csak keservesen,
Hogy a szívem megrepedjen ;
Repedjen meg örömébe, bújába,
Igy mulat az, kinek nincsen babája.

A nótát nem találtam meg régibb gyűjteményeinkben. Az újabbak közül legelőször : *Limbay Elemér* Magyar Daltár II. 271. (Győr. Hennieke.

1881.) Azt kellene már most eldönteni: Petőfi olvaszott-e bele versébe egy régibb népdal, vagy a nóta keletkezett-e Petőfi versének utolsó szakából.

Hattyudalféle. A második versszak:

Hányszor kívántam a halált!
Es most, midőn már közeleg,
Midőn félig rám lehele:
Olyanformán vagyok vele,
Mint a mesében az öreg.

Célzás Aesopus 20. és 146. meséjére, amelyben a teherhordásban elcsigázott öreg a halált hívja, de mikor az megjelenik, megszeppen s arra kéri, segítse vállára a terhet; a nehéz élet t. i. még mindég jobb, mint a halál. Petőfi versében is még tovább cseng a célzással megpendített gondolat.

TOLNAI VILMOS.

Irodalmunk vaskora.

Arany a maga önéletrajzában (Hátr. M. I: XLVII) nem idézi egészen pontosan Vörösmarty bírálatának szavait, melyek az Elveszett Alkotmány-nak nyelvére és verselésére vonatkoznak. Ezek szóról-szóra így hangznak: *„... 's a' nyelv és a' verselés ollynemű, mintha már irodalmunk' vas korában élénk».* (Kisf. Társ. Évl. VII. köt. 1845—46, megj. 1849; XXXVIII. l.) A *vaskor* itt nem az archeológia harmadik, tehát legújabb korát jelenti (kő, bronz, vas), nem emelkedést, fejlődést, hanem épen ellenkezőleg hanyatlást az Auróra és Athenæum fényes, nyelvben és verselésben tökéletes időszakához képest. Vörösmarty e hivatkozással csak a római irodalom vaskorára, a hanyatlás korára célozhatott. A római irodalmat u. i. *kezdetleges korra* (Kr. e. 240—78), *arany korra* (78— Kr. u. 14), *ezüst korra* (14—117) és *érc- vagy vas korra* (117—VI. századig) volt szokás felosztani. Hogy Vörösmarty erre gondolt, mutatja az *irodalmunk* előtt a *már* szócska is; lehet, hogy lappang nyilatkozatában egy kis célzás a vaskor nagy, de nyers szatira-írójára, Juvenalisra is, kinek műveihez Arany maró gúnnyal telt költeménye közel jár.

TOLNAI VILMOS.

Mikszáth Kálmán házassága.

A Budapesti Szemle 1912-ik évi februári számában —r. —r. aláírással az előttem teljesen ismeretlen kritikus *Mikszáth Kálmán* című munkámat bírálva, csodálatos következtetésekre jut. Abból indul ki, hogy Mikszáth, egyik életrajzírójának tanúsága szerint, nem 1873-ik évben, de 1883-ban házasodott meg. Úgy gondolja tehát, hogy e tévedésemet néki kötelessége kiigazítani. Ez még csak hagyján! De ráadásul olyan véleményt is kockáztat, hogy ez a hibás kelet munkám hitelességét is gyanússá teszi.

Ily körülmények között nekem is kötelességem az igazságot e bírá-

lómmal szemben megállapítani. Elsősorban fontolóra veendő, hogy a jelen esetben ki tudja jobban a dolgot: maga Mikszáth Kálmán-e, vagy a kései életrajzíró?

Emlitett munkám bevezetésében megírtam, hogy ez emlékiratformájú dolgozatomban «lehetnek és vannak időrendi és adatbeli tévedések», mert már beszélgetéseink alkalmával észrevettem, hogy Mikszáth az időrenddel nem sokat törődik. Mikor erre figyelmeztettem, kicsinylőleg mondotta: «A chronologia olyan, mint a csontváz a testben. Nem is látjuk a hústól, az izomtól. Ha ezt nem rakná reá a természet, a csontváz garmadába esnék. Az események: a hús és izom lényeges, a chronologia csak száraz csontok össze-visszasága, amiben a tudósok válogatnak és marakodnak rajta.» De hogy Mikszáth mégis oly nagyot tévedett volna — amint —r. —r. állítja — az a legnagyobb valószínűtlenség.

Tovább menve meg kell említenem, hogy Mikszáthnak egyik legszebb jellemvonása az a bensőségteljes mély érzés, amellyel családjához ragaszkodott. Nagyon jól emlékszem reá, hogy megindulva emlegette előttem: «A feleségemnek köszönhetem, hogy író vagyok, s azzá lettem. A nehéz időkben ő volt a muzsám, pártfogóm, gyámolítóm, mindenem. Mikor még én is kétségbeestem pályám jövője miatt, ő egy percig sem vesztette el erős hitét, hogy nagy sikereim lesznek.» Mikor erről részletesen írni akartam, határozottan ellenezte: «Nem akarom» — úgymond, — «hogy legmélyebb érzéseim dobra kerüljenek.»

Evvel függ össze az is, ami házassága körülményei körül történt. *Mikszáth ugyanis 1873-ban házasodott meg.* Mikor nem sikerült Nógrád megyében állandó esküdtségre szert tennie, mert ideiglenesen dolgozott e minőségben főszolgabíró apósa irodájában, feleségével együtt Budapestre jött, s író akart lenni, semmi más. Meglehetősen ur módban éltek, libériás inas hordta és hozta vissza a szerkesztőségekből kéziratait. Raksányi Kálmán, egy elszegényedett nógrádi nemes, famulusa volt, ami jó szívére vall.

A nehéz körülmények folytán elváltak és újra 1883-ik évben kerültek vissza, mikor Mikszáth már híres, neves író volt. Szívük tehát mindig együtt érzett s egymásért dobogott. Mikszáthnak a felesége a távolból is muzsája, mindene volt. Ennyi a megható igazság, amely magáért beszél.

GYÖNGRÖSVY LÁSZLÓ.